

Vertelconcert Soriano, 'Verdwenen Utopia'

7 oktober 2023, 20u

Sint-Pauluskerk Antwerpen

Onderzoek en script: Armand Storck

Bewerking en onmisbare medewerking lezing: Caroline De Wever en Guido Meeussen

Dit is de integrale tekst van een lezing over de legende en de verwerving van een schilderij, waarschijnlijk van Cornelis De Vos, 'Maria schenkt het portret van de heilige Dominicus aan de kerkbewaarder van Soriano' in de Antwerpse Sint-Pauluskerk, op 7 oktober 2023. De tekst mag vrij gebruikt of geciteerd worden, mits vermelding 'Sint-Pauluskerk Antwerpen'.

Zonnestad

Een zonnestad, zo noemt predikbroeder Campanella het in 1602. Een zonnestad dicht bij de zee, maar tegen een heuvel gebouwd, voor frisse lucht en veel licht. In de haven liggen schepen die kunnen varen zonder wind of zeil. Een progressieve samenleving, iedereen gelijk. Scholen bestaan niet, op de zeven stadsmuren en de gevels van de gebouwen staan grote afbeeldingen van goden, wetenschappers, fragmenten uit de wereldgeschiedenis en nog vele andere dingen die je moet weten in het leven. Kinderen leren alles wat ze nodig hebben door gewoon langs de straten te lopen.

“Mensen besteden meer aandacht aan de voortplanting van hun raspaarden -en honden”, schrijft broeder Campanella, “dan aan die van hun eigen soort”. Hij maakt daarom in zijn boek *Zonnestad*, 'Civitas Solis', een duidelijk onderscheid tussen liefde en seks. Seks moet een ernstige, goed geplande aangelegenheid zijn. Hij schrijft: “Ik zal van de hemel een tempel maken en van de sterren een altaar”. Religie is gebaseerd op het christendom, maar ook op een verbinding tussen de stad en de sterren die haar lot bepalen. Boven in die tempel wonen 24 priesters, zij zijn de theocratische link tussen God en de mensen, die melden wanneer de sterren goed staan voor voortplanting of voor landbouw.

En zo bouwt dominicaan Tommaso Campanella bladzijde na bladzijde aan zijn Italiaans-dominicaans Utopia, honderd jaar nadat Thomas More zijn Engels-humanistische visie op een ideale maatschappij schreef. 'Civitas Solis' wordt pas in 1623 uitgegeven, maar Campanella schrijft het boek in een Napolitaanse cel, in 1602. Daar is hij beland, nadat hij zijn ideeën over een ideale samenleving al in 1599 in praktijk wou brengen in Calabrië, in de teen van de Italiaanse laars. Een paar jaar eerder was hij veroordeeld door de inquisitie, die zijn gegoochel met sterren en planeten niet kon appreciëren. Die achterdocht van de Kerk tegen astronomen zal ook Galilei enkele jaren later tijdens zijn eerste proces ondervinden.

Complot

In de lente van 1599 leidt broeder Campanella een waardeloze bende van losgeslagen dominicanen, verstoten edelen, vluchtelingen, heidenen en bandieten in een fantasierijke samenzwering tegen Spanje. Campanella, ongeveer 30 jaar oud, wil het gehate Spaanse gezag van het koninkrijk Napels in Calabrië omverwerpen en zelf de leider van een theocratische gemeenschap worden. Een zonneland in Calabrië. Dat is het grote verschil met andere boeken over een 'utopia': Tommaso Campanella wil als enige auteur de daad bij het woord voegen. De hele operatie loopt faliekant af, omdat twee van de samenzweerders het complot op 10 augustus 1599 verklappen bij de Spaanse overheid.

In november 1599 komen vier galeien aan in de haven van Napels met 49 gevangenen, onder wie twaalf dominicanen. Sommigen bengelen aan de masten, anderen worden van ledematen beroofd na aankomst, als afschrikwekkend voorbeeld voor de toegestroomde massa. Campanella veinst waanzin, wordt voor de zekerheid eerst flink gemarteld, maar profiteert na volharding van een wet, die rechters verbiedt om waanzinnigen ter dood te veroordelen.

Tommaso Campanella was wellicht echt een gekke dromer, filosoof en astronoom. Hij was zeker een ijveraar voor een rechtvaardige samenleving, maar leefde op de verkeerde plek, op het verkeerde moment. Hij werd uiteindelijk vrijgelaten en stierf in Parijs in 1639. Een vijftal pleinen en straatnamen in

Italië zijn naar hem vernoemd, op de Piazza Tommaso Campanella in Turijn is er een pizza kebab Campanella en je kunt zijn geboortehuis in Calabrië bezoeken.

Door de strapatsen van Campanella en zijn medebroeders, heeft de reputatie van de orde der dominicanen een flinke knauw gekregen. De paus en Spanje hebben de dominicanen nodig tijdens de contrareformatie rond 1600, dat is waar, maar de expansieve orde kan evenmin zonder de financiële en morele steun van het geestelijk en wereldlijk gezag. De dominicanen zijn de biechtvaders van het Spaanse koningshuis en hun hofhouding. Het is alle hens aan dek bij de predikbroeders en een operatie 'schadebeperking en restauratie' wordt opgestart in Calabrië.

Frangipane

In 1607 wordt Augustinus Galamini verkozen als magister, dat is de grote baas van de dominicanen op aarde. Galamini is een hardliner, een inquisiteur. De paus maant hem regelmatig aan het wat zachter aan te pakken, zonder veel succes. Onmiddellijk na zijn verkiezing begint Galamini met de reorganisatie van verschillende dominicaanse provincies, ook die van Calabrië. Hij gaat incognito ter plaatse, om de observantie van de kloosters beter te kunnen inschatten. Hij vervangt in Calabrië de priors die ongeschikt worden geacht en zorgt uiteindelijk voor de benoeming van een vertrouweling als provinciaal van de dominicaanse orde in Calabrië: Silvestro Frangipane.

De opstand van de Calabrese dominicanen is onderdrukt, hun zonnestad verbrand. Frangipane heeft de acties van Campanella altijd al met weerzin aanschouwd. Hij wordt de uitvoerder van de harde lijn van Galamini en zal alle Calabrese kloosters letterlijk weer tot de dominicaanse orde roepen. Spanje lijkt gesust en Frangipane vindt in zijn provincie het ideale klooster om in de internationale schijnwerpers te zetten als baken van het ware, contrareformatische katholieke geloof à la dominicaine: het klooster in Soriano.

Frangipane ontdekt in Soriano een sluimerend mirakel, dat op zijn beurt een bron van mirakels wordt. Hij begint de wonderen

te onderzoeken en op te lijsten en dat resulteert in 1621 in een boek, dat in de hele wereld verspreid en vertaald zal worden: 'Raccolta dei Miracoli dall'Immagine del padre San Domenico di Soriano'. Het duurde bijna een eeuw voor het wonder van Soriano op die manier bekend wordt en dat heeft alles te maken met de complexe raderen van de internationale politiek in die periode.

Al in 1612 wordt Soriano het belangrijkste klooster van de dominicanen in Calabrië en er vindt dat jaar een provinciaal kapittel plaats, een vergadering op het hoogste niveau. In 1622, slechts één jaar na de uitgave van Frangipanes mirakelboek, komt er een Studium Generale, een universitaire opleiding, in Soriano, met dezelfde rechten en op hetzelfde niveau als dat van Bologna. In de 17de eeuw begint bijgevolg de blitzcarrière van het kloostertje, dat lange tijd slechts vier broeders huisvest. Dat is merkwaardig, want het eerste en grootste mirakel manifesteerde zich al tachtig jaar eerder.

Dominicus

De oprichting van het klooster van Soriano was ook al miraculeus, zij het bescheiden. In Catanzaro, twee dagen stappen ten noorden van het dorp, leeft in het begin van de 16de eeuw broeder Vincenzo. Op een nacht in december 1510 wordt hij wakker en ziet met grote schrik de stichter van zijn orde, de heilige Dominicus, voor zich staan. Die geeft hem opdracht om naar Soriano te gaan en er een klooster te stichten.

Vincenzo denkt dat hij hallucineert, doet niets en het is pas na een derde verschijning van Dominicus, dit keer met een dreigend gezicht, dat Vincenzo naar Soriano trekt. Daar wordt hij met open armen ontvangen, want de franciscanen hadden net aan de bevolking gemeld dat zij geen interesse hadden om in het dorp een klooster te bouwen. Nog dezelfde maand, in december 1510, wordt het dominicanenklooster in Soriano gesticht.

We kennen de namen van de vier broeders die er twintig jaar later, in 1530 wonen. 'Vier' lijkt geen indrukwekkend aantal na al die jaren en dat heeft zijn redenen. In Calabrië schoten vanaf de 13de eeuw kloosters van dominicanen en franciscanen als paddenstoelen uit de grond. De franciscanen weigerden om een

klooster in Soriano te bouwen, omdat ze er al één hadden in Arena, amper 13 kilometer ervandaan.

Lokale edelen en gemeenten vochten om een klooster op hun grondgebied te hebben. Dat gaf aanzien en een boost aan de lokale handel. Een heel actieve adellijke familie in de 15e eeuw was Ruffo di Calabria, waarvan onze koningin Paola een telg is. De familie Ruffo en vele andere adellijke geslachten gaven in die eeuw de aanzet tot de oprichting van vele kloosters in Calabrië. Bijgevolg waren er gewoonweg te veel kloosters voor te weinig broeders.

Drie vrouwen

In 1530 gaan die vier dominicanen in het klooster van Soriano hun rustige gangetje. Domenico is de prior, er zijn Stefano en Tommaso, het rijtje wordt gesloten door Lorenzo, de koster. Ze worden bijgestaan door lekenbroeder Natale. In de nacht van 14 op 15 september, om half drie 's morgens, gaat koster Lorenzo als eerste naar het koor, om de kaarsen aan te steken voor de eerste getijden. De man schrikt zich een hoedje wanneer hij in het kerkje drie vrouwen ziet. Hij denkt dat hij de deur is vergeten te sluiten en loopt naar de dames. De vrouw met de meest majestueuze verschijning vraagt hem beleefd: "Hebt u in deze kerk afbeeldingen van de heilige Dominicus"?

Broeder Lorenzo antwoordt naar waarheid dat er alleen een vervaagd geschilderd portret op de altijd vochtige muur boven het altaar te vinden is. De vrouw geeft hem vervolgens een opgerold doek, waar Lorenzo onmiddellijk mee naar prior Domenico stormt. De broeders zijn intussen klaarwakker, ze ontrollen het doek en merken dat het een prachtig schilderij van de heilige Dominicus is. Inmiddels waren de vrouwen verdwenen, ondanks het feit dat de deuren goed op slot zaten.

De volgende nacht verschijnt de heilige Catharina, maagd en martelares van Alexandrië nog een keer en onthult de namen van de vrouwen die de nacht daarvoor verschenen: de heilige Maagd, Maria Magdalena en zij zelf, beschermer van de dominicaanse orde. Er volgt nog wat geharrewar, omdat de broeders het schilderij niet precies hebben opgehangen waar de heilige dames het hebben aangeduid, maar uiteindelijk hangt de wonderbaarlijke afbeelding op de vochtige muur boven het altaar van het kloosterkerkje van Soriano in Calabrië.

Schilderij

Broeder provinciaal, Silvestro Frangipane beschrijft het schilderij 90 jaar later, in zijn 'Miracoli' van 1621. "Het is niet gemaakt door mensenhanden en is ongeveer vijf handpalmen en een kwart hoog, dat is ongeveer 1,3 meter. In zijn rechterhand heeft Dominicus een boek en in zijn linker een lelie. Hij heeft een smal gezicht en een wat rossige baard. Habijt en mantel laten zwarte schoenen onbedekt. Het schilderij toont kunstzinnige ingrepen, die enkel in de hemel gemaakt kunnen zijn."

Dat is allemaal nogal wat voor een klein klooster in Calabrië. Je zou denken dat prior Domenico nog in september 1530 een brief schrijft aan de provinciaal van de orde in Calabrië om dit miraculeuze feit te melden. Akkoord, zo'n provinciaal is een druk bezet man, je moet het ons niet vertellen, maar dit is toch 16de-eeuws wereldnieuws? Maar wat gebeurt er in werkelijkheid? Niets. Het is wachten tot na de mislukte revolutie van dominicaan Tommaso Campanella in 1599, wanneer magister Galamini en provinciaal Frangipane in actie schieten om de reputatieschade voor de predikbroeders te beperken.

Guido Gezelle of één van zijn Brugse collega's vat het in 1870 zo samen in het toen populaire blad 'Rond den Heerd': "Van in het jaar 1530, wanneer op eene wonderbaarlijke wijze de beeltenisse van Sint Dominicus geschonken wierd aan de kerke van de predikers te Soriano, gebeurden daar vele mirakelen, die ongelukkig niet aanstonds opgeschreven en wierden". De woorden 'niet aanstonds' zijn voor een periode van 90 jaar een understatement dat kan tellen. De erg late vermelding van het mirakel zorgt voor verwarring. In 1643 dacht en schreef Antwerps predikbroeder Nicolaas Janssenius Boy dat de drie heilige dames het doek pas in 1610 aan Soriano schonken. Een zin uit het boek van predikbroeder Nicolaas Janssenius Boy maakt furore: "Corporis S. Dominici quiescit Bononiae, sed anima in Suriano" - "Het lichaam van de heilige Dominicus rust in Bologna, zijn geest in Soriano". Het is een uitdrukking die de dominicanen nog altijd in elke uithoek van de wereld vergezelt. Kortom, de gecoördineerde pogingen van Galamini en

Frangipane om mist te spuiten over de exacte feiten en datering verlopen succesvol van in het begin.

Expansie

Het klooster in Soriano begint in de tweede helft van de 16de eeuw te groeien, in 1564 zijn er intussen twaalf broeders, maar het is niet duidelijk of dat aan de afbeelding van de heilige Dominicus te danken is. Ik zeg bewust 'afbeelding', want omdat het schilderij door een hemelse hand is gemaakt mag je de term 'schilderij' eigenlijk niet gebruiken. De Byzantijnse Grieken noemden zulke afbeeldingen dan ook *akheiropoiētos* – niet door mensenhanden gemaakt, net zoals ook sommige iconen.

Het is voor ons moeilijk te begrijpen hoe de orde der dominicanen, met Frangipane als voortrekker, er zonder Google, website of social media in slaagde om in de eerste helft van de 17de eeuw het mirakel van Soriano op zo een succesvolle manier in de schijnwerpers te zetten. Een enorme propagandamachine trekt zich op gang, ondersteund door de honderden dominicanenkloosters in Europa en de koloniën. Soriano groeit in enkele decennia uit tot 'the place to see' in de christelijke wereld, Soriano wordt het Lourdes van de 17de en 18de eeuw.

Frangipane kijkt nog voor de publicatie van zijn *Miracoli* met verbazing naar de tienduizenden bezoekers die jaarlijks Calabrië binnenstromen. Die komen elke zomer naar de jaarmarkt, met de zogenaamde beurs van Sint-Dominicus in Soriano als hoogtepunt. Op die beurs zijn er wel 300 handelaars, die producten van over de hele wereld aanbieden. Silvestro Frangipane zal van de bezoekers aan de jaarmarkt de eerste pelgrims naar het mirakel van Soriano maken.

Frangipanes boek wordt ondertussen in hoog tempo herdrukt, vertaald en verspreid. Hij vertelt niet enkel over het mirakel met het schilderij in 1530, maar over vele andere wonderen, die vanaf de 17de eeuw plaatsvinden in Soriano, in Calabrië of in Italië. In het derde kwart van de 17de eeuw zullen er door tussenkomst van Dominicus van Soriano wereldwijd nog meer wonderen geschieden en zo komen we aan een totaal van 1.600 mirakels, toegeschreven aan Soriano.

Copycats

Na het verschijnen van Frangipanes boek in 1621, willen veel dominicaanse kloosters een kopie verwerven van de afbeelding van Dominicus van Soriano. Samen met de vele pelgrims komen rond 1625 steeds meer schilders en tekenaars hun artistieke kwaliteiten ter plaatse testen. Ze proberen allemaal om een kopie te maken van een afbeelding die niet door mensenhanden is gemaakt. In het begin krijgen de echte kopieën nog een tekst 'dit is een echte kopie van Dominicus in Soriano'. Er worden zoveel kopieën van de afbeelding van Dominicus in Soriano gemaakt, dat kunstenaars van het luie soort al gauw de verre reis naar Calabrië niet meer ondernemen, maar kopieën van de kopieën beginnen te produceren. De tekst 'echte kopie' wordt mee gekopieerd. We vinden er nog altijd tientallen in kerken, kloosters en musea over heel de wereld.

Wij moeten gelukkig niet ver zoeken om een waarschijnlijk heel vroege, ter plaatse gemaakte, kopie van de originele afbeelding in Soriano te vinden. Op twintig meter hiervandaan, in de zuidelijke dwarsbeuk van Sint-Paulus, hangt een schilderij dat wellicht al in 1632 in de archieven vermeld wordt. Sterker nog: de afbeelding staat geschilderd op het befaamde interieurgezicht van de Antwerpse dominicanenkerk, een werk van Pieter Neefs uit 1636.

De vroegste, dus waarschijnlijk waarheidsgetrouwe kopieën, vertonen allemaal dezelfde kenmerken, die beschreven worden door Silvestro Frangipane. Ze zijn zonder tierelantijntjes geborsteld. Dit schilderij in Sint-Paulus voldoet aan de eigenschappen, beschreven door Frangipane. Het is ongeveer 1,3 meter hoog, check. In zijn rechterhand heeft Dominicus een boek en in zijn linker een lelie, check. Hij heeft een smal gezicht en een wat rossige baard, check. Habijt en mantel laten de zwarte schoenen onbedekt, check. Intussen hebben we zoveel andere kopieën bekeken, dat we er duizelig van worden.

Wat Frangipane niet vermeldt en wat toch opvalt bij de vroegste kopieën is het krulletje, het omslagje aan de onderzijde van het scapulier, de bescherming die over het

habijt wordt gedragen. We vinden dat ook op een heel vroeg schilderij van Salvi Castellucci uit 1625.

Een finaal argument voor de vroege datering van ons schilderij is dat we Dominicus op wandel zien op een pad tussen twee bergen.

Dat vinden we alleen terug op de vroegste kopieën, want later beginnen de kunstenaars te improviseren, ze kunnen het niet laten, het is sterker dan henzelf. Er komt een gebouwtje bij op de achtergrond of er is een venster dat plots opengaat. Daar hielden de drie heilige dames van het origineel zich allemaal niet mee bezig in de hemel. Dominicus op pad, dat was het.

Sint-Paulus

Kortom, het lijkt erop dat deze Dominicus in Soriano in Sint-Paulus een naar waarheid en ter plekke gemaakte afbeelding is. U kunt ze na deze muzikale voordracht gerust even bekijken, daar om de hoek. Onze Dominicus wordt toegeschreven aan de Italiaanse schilder Giovanni Lanfranco of Lanfranchi, die leefde van 1582 tot 1647. Die toeschrijving is enkel gebaseerd op het testament van Antwerps dominicaan en bisschop Ambrosius Capello, dat vermeldt in 1674 als legaat aan het Antwerpse klooster: "ende nog een scilderye van St. Dominicus de Sorisino gescildert van Cavalliero Lanfranchi". Het lijkt ons weinig waarschijnlijk dat een schilderij dat al in 1632 opduikt in de archieven van deze kerk, 40 jaar later geschonken wordt aan het klooster. Je zou eerder vermoeden dat het legaat gaat over een tweede, een jonger schilderij.

GUIDO

De Sorianohype heeft Sint-Paulus dus duidelijk bereikt rond 1630, maar we waren niet de enige. Van de Nederlanden trekt een stroom pelgrims richting Soriano. Verschillende Antwerpse predikbroeders bezoeken het pelgrimsoord en komen terug met wonderbaarlijke verhalen. In het tweede kwart van de 17de eeuw duiken ook de eerste Nederlandse vertalingen op van de 'Miracoli' van Frangipane, met als vermoedelijke eerste die van de Antwerpse predikbroeder Aegidius Van Swieten, in 1633. De pelgrims brengen allemaal een souvenir mee, zoals dat gaat als je op reis gaat. De meest spectaculaire mirakels van Soriano,

de ongelooflijkste genezingen, gebeuren nadat de patiënten worden ingewreven met lampolie die brandt voor de originele afbeelding van Dominicus in Soriano. Die lampolie wordt meegebracht door paters en pelgrims en wordt cruciaal voor zijn verering in Sint-Paulus.

Antwerps mirakel

“Anno 1632 was binnen Antwerpen een dochterken, genaamd Catharina Praet, zo lam van voeten dat in generlei manieren en konde staan”. Zo begint de Gentse dominicaan Myleman in 1649 zijn relaas over de wonderen van Soriano bij de predikheren van Antwerpen. “t Welk ziende Maria Tengieters, naast maagschap, dat t kind niet hebbende kunnen met enige medicijnen helpen, heeft het gedragen naar de kerk der predikheren en doen roepen den prior van t convent. Na enige gebeden heeft hij t voorhoofd van t kind bestreken met olie des Dominicus van Soriano ende twee uur daarna was het gezond ende zeer wel gaande”. Het wonder wordt gevisieerd, geattesteerd door bisschop Malderus op 12 januari 1633.

In 1635 volgt een tweede interessant mirakel in deze kerk, dat veel ruchtbaarheid krijgt en een toevloed aan gelovigen in de Sint-Pauluskerk teweeg brengt. De Antwerpse Catharina vander Vaert lijdt al 17 jaar aan kanker in haar linkerborst, ondanks verscheidene behandelingen door ‘doctoren en chirurgijns’. Wat is dat toch met die Catharina's: worden enkel zij genezen omdat er ééntje tussen het heilige drietal in Soriano liep? Wanneer Catharina door pater Dominicus ab Arbore - van den Boom - ingewreven wordt met olie uit de lamp die in Soriano voor Dominicus brandt, is zij ‘met de derde bestrijckinghe schielijck ghesondt gheworden’. Op 14 augustus 1635 bevestigt Gaspar Nemius, bisschop van Antwerpen, het mirakel.

Medisch specialist Lazarus Marcquis bevestigt dat de zwaar aangetaste borst van Catharina onverklaarbaar en dus miraculeus genezen is. Marcquis is een befaamd dokter, anatoom en lector in de chirurgie en medeoprichter van het ‘Collegium medicum Antverpiense’, van wie we de grafsteen nog altijd in Sint-Paulus kunnen zien. De reputatie van een zo befaamde arts is natuurlijk een enorme steun voor de

Antwerpse dominicanen. Als specialist Marcquis een mirakel vaststelt, dan zal een bisschop het moeilijk kunnen ontkennen. Een nieuwe toevloed aan gelovigen is het resultaat.

Dankzij Soriano en de mirakels worden de orde van de dominicanen en hun kloosters in Calabrië in het bijzonder gerehabiliteerd. In 1635 stuurt Filips IV van Spanje een zilveren lamp als geschenk naar Soriano en hij plaatst het klooster onder koninklijke bescherming. In 1640 wordt Dominicus patroonheilige van het koninkrijk Napels en krijgt de kerk van Soriano de status van koninklijke kapel. In 1644 wordt de volgende stap gezet in de verering wanneer paus Innocentius X bepaalt dat 15 september aan de heilige Dominicus en de site van Soriano wordt gewijd.

Dominicusaltaar

In 1657 verschijnt een boekje, geschreven door een predikheer van het Antwerpse klooster, Franciscus Deurwerders. Het werkje heet "De dynsdaegsche devotie tot den Heylighen. Dominicus". Ik bespaar u de details, het is een oproep om de 15 dinsdagen voorafgaand aan 15 september – feestdag van Dominicus in Soriano - bij de predikheren aan het Dominicusaltaar te komen bidden, biechten en ter communie gaan. Vooraan in het boekje zien we een tekening van een altaar, met een schilderij van Dominicus in Soriano. Een predikheer bedient de communicanten en links en rechts van het altaar zitten dominicanen die de biecht horen. De pater rechts geeft net de absolutie aan een dame. Links onderaan bemerken we de naam van de auteur van de tekening: Erasmus Quellinus.

Dit is dus een tekening van een Dominicusaltaar, gemaakt door een beroemde Antwerpse kunstenaar die betrokken was bij projecten in de Sint-Pauluskerk, gepubliceerd door een Antwerpse predikheer, in een boekje uitgegeven in Antwerpen. Het is daarom waarschijnlijk dat we hier een vroege versie zien van ons Dominicusaltaar. Aan het altaar hangt duidelijk de afbeelding van Dominicus in Soriano, mogelijk dezelfde die nu nog in onze kerk hangt. Het is niet onlogisch om te veronderstellen dat die afbeelding vanaf ten laatste 1632 aan het oude Dominicusaltaar van Sint-Paulus hangt, tot Pieter

Verbruggen in de periode 1654 - 1657 het doksaal met een nieuw Dominicusaltaar oplevert. Van zodra de jubee voltooid is, wordt het schilderij boven de centrale doorgang geplaatst en het blijft er hangen tot de afbraak in 1834. Dan verhuist het naar de dwarsbeuk aan de zuidelijke kant, waar het vandaag nog altijd hangt.

Onze afbeelding is één van de oudste nog bewaarde kopieën van het origineel in Soriano, dat niet meer bestaat. Calabrië wordt op 5 november 1659 getroffen door een zware aardbeving die het klooster verwoest en de kerk beschadigt. Maar de marmeren kapel waarin de heilige beeltenis was ondergebracht, bleef toen intact. Negen religieuzen kwamen bij de ramp om het leven. De gebouwen worden hersteld na de aardbeving en het dominicanenklooster van Soriano is rond 1700 een schitterend barok complex.

Sic transit gloria mundi. In 1783 zorgt een aardbeving voor de fatale slag. Op 5 februari stort de klokkentoren van het klooster in en tijdens de naschokken van 7 februari volgt het kerkgebouw en de rest van het klooster. Van de totale Sorianese bevolking van 3.765 komen 63 mannen, 71 vrouwen en 37 kinderen om. Getuigen zien hoe de afbeelding van Dominicus naar de hemel opstijgt, terwijl de kerk instort. De tijden zijn veranderd, de aardschok vernietigt de afbeelding en het schrijn. In 1783 verdwijnt de Sorianohype in de seismische golven van Calabrië.

Interieurgezicht

In 1636 maakt Pieter Neefs een interieurgezicht van de Sint-Pauluskerk, dat we eerder al eens vernoemd hebben. Jan Van Damme zaliger opperde als eerste dat het doksaal op dat schilderij weleens een artist's impression zou kunnen zijn, een ontwerp dat toont hoe het ooit zou worden. Het is inderdaad onwaarschijnlijk dat er na de overwelving van het hoogkoor al een afgewerkt doksaal zou staan in 1632, dat dan weer helemaal zou vervangen worden door het nieuwe doksaal van Verbruggen in 1654. In het contract met Verbruggen lezen we wel dat er een marmeren doksaal moet gebouwd worden en dat er een houten Sacramentsaltaar moet afgebroken worden, maar niet dat er een voorgaand doksaal moet worden

verwijderd. Dat staft de theorie van de artist's impression van 1636: het doksaal op het schilderij van Neefs toont hoe het twintig jaar later moet worden.

We zien onze Dominicus in Soriano boven de poort en rechts het oude Sacramentsaltaar, waar op dat moment 'Jezus valt onder het kruis' van Antoon Van Dyck hangt. Aan de andere kant van de poort, de noordzijde, het oude Dominicusaltaar met daarin een schilderij met weer een afbeelding van Dominicus in Soriano, maar dit keer de mise-en-scène van de overhandiging van de afbeelding door Maria, Catharina van Alexandrië en Maria Magdalena aan de koster van Soriano.

Mise-en-scène

Wacht eens even, waar komt dat schilderij plots vandaan en, moeilijker nog, waar is het gebeven? Na de eerste iconografische golf van Dominicus in Soriano van de jaren 1620 komt er een decennium later een tweede op gang. In plaats van kopieën van de afbeelding van Dominicus gaat het dit keer om de mise-en-scène van het gebeuren. Er worden tientallen schilderijen met het onderwerp geproduceerd, vooral door Italiaanse en Spaanse kunstenaars. In het begin volgen kunstenaars strak de legende van 1530, maar na enkele jaren, ze kunnen het niet laten, weet u nog, beginnen ze te improviseren. De koster wordt al eens vervangen door Thomas van Aquino of door meerdere broeders. Het interieur van het kerkje is de ene keer heel bescheiden, zoals het waarschijnlijk was, de andere keer heeft het de allures van een barokke kathedraal.

Er is één constante in de positionering van de figuren op de verschillende schilderijen, broeder Lorenzo, de koster, staat meestal links. Dat kan zijn omdat wat wij als 'links' zien, heraldisch 'rechts' is. Door broeder Lorenzo op die plek te plaatsen komt hij terecht op een soort ereplaats, aan de rechterhand van Maria en de heiligen. Die positionering vinden we terug in het tweede kwart van de 17de eeuw. Er zijn maar een handvol uitzonderingen, die dateren van rond 1650 of later, waar de broeder aan de rechterkant van het schilderij geplaatst wordt.

Een mooi voorbeeld is het werk dat Andres Amaya borstelde op het einde van die 17de eeuw. Maria Magdalena en Catharina van Alexandrië zijn hier schalkse jonge meisjes die hun attributen quasi achteloos vasthouden. Maria Magdalena kijkt ons aan, Catharina houdt een vervaarlijk zwaard galant vast. Aan haar voeten ligt een gebroken rad. Maria houdt de afbeelding van Dominicus met twee handen omhoog. Ze houdt haar hoofd schuin naar links, een beetje naar de koster neigend. Bovenaan dartelen engeltjes. Goed gedaan van Amaya, een Spaans barokschilder. Het schilderij vind je in het Museo Nacional de Escultura in Valladolid, oorspronkelijk hing het in het voormalige klooster van de dominicanen in die stad. Dit schilderij van Andres Amaya lijkt wel een latere versie van het werk dat achter dit doek verborgen zit.

Tweede verloren Soriano

We hebben tot nu toe twee schilderijen van Dominicus in Soriano in Sint-Paulus gespot. Eén hebben we nog, de afbeelding van Dominicus, het tweede zijn we kwijt, de mise-en-scène op het schilderij van Pieter Neefs, die in het Dominicusaltaar van Sint-Paulus hing. Dit tweede werk plaatsen we rond 1630 omdat het al in Sint-Paulus was in 1636 en broeder Lorenzo staat aan de linkerkant.

Zou dit het 'Italiaanse' schilderij zijn dat bisschop Capello schenkt aan zijn Antwerpse klooster? Archiefstukken uit het einde van de 18de eeuw vertellen ons meer over de locaties van de kunstwerken in Sint-Paulus, net voor de regeerperiode van Jozef II. We vinden het Dominicusaltaar aan het doksaal en lezen het bijhorende commentaar: "Het stuck in den autaar verbeldt dat Thomas het portret van den heilige Dominicus ontfanckt, daerboven zitten drie vrouwen in de glorie. Het is zeer deftig geschildert door eenen Italiaenschen meester, zeer gratieus en uitgesneden voor print door Cornelius Galle".

Het interieurgezicht van Neefs uit 1636 toont het schilderij in de verte en dus nogal vaag, maar gelukkig hebben we de gravure van Galle nog. Zo weten we precies hoe het schilderij aan ons Dominicusaltaar eruit zag.

Michelangelo?

Schrijvers van reisverhalen in de late 18de eeuw nemen die locatieschets als handleiding en zo ontstaat uit die verhalen de bewering dat er in het Dominicusaltaar van de Antwerpse predikherenkerk een schilderij van Michelangelo Buonarroti hangt. Als we in Antwerpen lezen over een 'Italiaanse meester' dan is het bij ons nogal gauw een 'Michelangelo', een 'Caravaggio' of een 'Raphaël', je moet daar niet te lang over nadenken en niet te moeilijk over doen, zo zijn we nu eenmaal.

Tijdens een lezing over de Rozenkransmadonna eerder dit jaar, werd duidelijk dat Jozef II van Oostenrijk en zijn lokale verlichte artiest Andries Lens in het auteurschap van Michelangelo geloven. Naast de deal over onze Caravaggio ruilt Jozef II een "minderwaardige Van Dyck" tegen de Michelangelo over Soriano in het Dominicusaltaar. Beide schilderijen zijn echter spoorloos sinds die ruil, die in 1785 plaatsvindt.

We hebben tijdens deze lezing aangetoond dat schilderijen over Soriano pas gemaakt worden, na het verschijnen van Frangipanes boek in 1621. Michelangelo Buonarroti sterft in 1564, het is dus uitgesloten dat hij de auteur van het schilderij is. Bovendien wijst de gravure van Galle op een barokke stijl. Giovanni Lanfranco blijft wel in de running als potentieel auteur van dat schilderij.

Na de ruil in 1785 wordt aan het Dominicusaltaar het schilderij van De Crayer bevestigd, De zelfkastijding van Dominicus, zoals we weten van de gravure van Serrure uit 1832 en het schilderij van Nicolié van 1825, net voordat het altaar en het doksaal worden afgebroken. De foto toont het doksaal, zoals net voor afbraak geschilderd door Nicolié, met foto's van de kunstwerken die we vandaag nog kennen, op hun originele plek.

Duur doksaal

Pieter Verbruggen begint aan dat doksaal in 1654. In de 'Liggeren', de beroemde archieven van het Antwerpse Sint-Lucasgilde, vinden we het bestek. Verbruggen bouwt naast het doksaal drie altaren, het Sacramentsaltaar, dat nog steeds op zijn plek staat, het Heilig Kruisaltaar, dat na afbraak van het

doksaal naar de zuidelijke dwarsbeuk verhuist en het Dominicusaltaar, dat gesneuveld is tijdens de afbraak in 1833.

De afbeelding van de heilige Dominicus van Soriano komt boven de poort, zoals ook Pieter Neefs het al voorzien had in 1636. Broeder Dominicus van Heeze is in 1654 prefect van de Sodaliteit van de Zoete Naam Jezus én van de Kapel van het Allerheiligste Sacrament. Hij zal het contract ondertekenen, met de belofte aan Pieter Verbruggen het voor die tijd ongeziene bedrag van 17.806 gulden te betalen.

Gelukkig brengt een particulier, Barbara Spers, een legaat van 10.000 gulden in, maar koppelt daar een voorwaarde aan. Barbara is gepassioneerd door Dominicus van Soriano en eist dat het schilderij boven de poort van het doksaal wordt gehangen. Onder de afbeelding komt een tekst 'in memoriam van Barbara Spers', die u nu nog altijd kan lezen. Barbara wordt aan de doksaalpoort begraven.

Dominicanessen

Voor het vervolg van ons verhaal verlaten we tijdelijk de Sint-Pauluskerk, we trekken zoals beloofd naar de Schelde, nemen een boot stroomopwaarts en landen in het zoete Land van Waas van de 17de eeuw. Een korte wandeling in Temse brengt ons aan het klooster van de dominicanessen, Sint-Anna Consolatie. In Paullus en andere publicaties hebben we vroeger al verteld over dat klooster. Temse is in de 17de eeuw een onveilig oord, waar afwisselend doortrekkende legers en andere bandieten het vuur letterlijk aan de schenen van de bewoners leggen.

Na het einde van het Twaalfjarig Bestand in 1621 wordt het leven voor Vlamingen en Brabanders weer een stuk onveiliger. De steden kunnen dankzij hun muren en de aanwezigheid van garnizoenen nog bescherming bieden, maar daarbuiten is dat niet het geval. De dominicanessen van Temse kijken al langer uit naar een refuge, een vluchthuis in Antwerpen en in 1621 komen enkele zusters zich vestigen in de Mutsaertstraat.

De predikbroeders van het nabijgelegen klooster aan Sint-Paulus zorgen voor het geestelijke welzijn van de zusters, gaan er de mis voor in de kapel en horen de biecht. In 1783 doekt

keizer Jozef II het Antwerpse klooster van de zusters op. De gebouwen én de hele inboedel worden verkocht. De zusters blijven in Antwerpen wonen en houden contact met elkaar.

Hèt kunstwerk van de Antwerpse dominicanessen, de "Gekruisigde Christus" van Van Dyck verdwijnt uit het klooster, tot het in april 1790 opduikt in Brussel. De zusters slagen erin om opnieuw de hand te leggen op het schilderij. Ze nemen contact met de dominicanen te Antwerpen, die niet bedreigd worden door de sluitingsronde van Jozef II en die zijn natuurlijk onmiddellijk bereid om de "Gekruisigde Christus" een plekje te geven in hun klooster.

Het werk blijft tot juli 1794 bij de predikbroeders, dan nemen de Franse revolutionaire troepen het in beslag en verdwijnt het naar Frankrijk. Na 1815 komt het terug naar Antwerpen, vandaag bevindt het zich in de collectie van het KMSKA. De band tussen de dominicanessen van Temse en de dominicanen van Antwerpen was niet alleen spiritueel, maar ook cultureel.

Temse

Ook de dominicanessen van het moederhuis in Temse moeten gedwongen hun klooster verlaten. De gebouwen veranderen van eigenaar, maar blijkbaar blijven de kunstwerken ter plaatse, waarschijnlijk vanwege de geringe of niet herkende kwaliteit. Ook de Franse verlichte geesten besteden een decennium later amper aandacht aan het klooster.

De archieven van de dominicanessen van Sint-Anna Consolatie vind je nu in het Rijksarchief in Gent. Het is natuurlijk niet leuk wanneer je in de map 'inventaris van het klooster' alleen maar info over hun documenten vindt, niets over hun kunstwerken. Want ondertussen zijn we wel heel erg geïnteresseerd geraakt in de schilderijen van dat voormalige klooster. Waar zijn die naartoe?

Wandel vanaf de Dominicanessenstraat in Temse drie uur en een half stroomafwaarts langs de Schelde en dan kom je aan op het Kerkplein in Burcht, als je tenminste een strak tempo aanhoudt. De Sint-Martinuskerk beheerst het plein. Het kerkgebouw heeft samen met de Burchtenaren een turbulente geschiedenis achter de rug, tot in de Tweede Wereldoorlog.

Burcht

In de nacht van 17 september 1940 vlogen drie brandbommen door het dak in de kerk, een vierde bleef steken in een balk. Het dak was reddeloos verloren. Twee maanden later klapte een gevel naar binnen. Het is een wonder dat de meeste schilderijen en het meubilair van de kerk overleefden. Bijna een wonder van Soriano, zo zal meteen blijken.

De Sint-Martinuskerk in Burcht is ondertussen ontwijd en krijgt een nieuwe bestemming. Als de plannen gerealiseerd worden die nu op tafel liggen, dan blijft de Martinuskerk ook in de toekomst een schitterende ontmoetingsplek voor alle Burchtenaren. De laatste kerkraad moest noodgedwongen op zoek naar een nieuw onderdak voor kunstwerken en meubilair en dat is wonderwel gelukt. Uw geliefde Sint-Pauluskerk viel mee in de prijzen.

De dominicanessen van Temse van daarnet waren ontbonden door Jozef II en de gebouwen met meubilair en kunstwerken werden wellicht opgekocht door een stroman. Zo komt de Sint-Martinuskerk in Burcht in 1828 in het bezit van een schilderij uit de boedel van het voormalige dominicanessenklooster van Sint-Anna Consolatie in Temse.

Cornelis de Vos?

We weten niet om welk schilderij het gaat, we kennen wel de vermeende auteur van het werk, Cornelis de Vos. In het archief van de heemkundige kring van Burcht bevindt zich een boek met notulen van de kerkfabriek en een inventaris van de Sint Martinuskerk. Het boek vangt aan in 1842 en geeft een overzicht van de collectie van de kerk.

Het boek meldt een schilderij van de H. Dominicus en OLV, een nauwkeurigere omschrijving ontbreekt. Er staat wel dat het uit de kloosterkerk van Temse komt en dat het geschilderd zou zijn door Cornelis De Vos, broer van Martinus. De Sint-Martinuskerk heeft er 48 gulden voor betaald.

Dat onbekende schilderij wordt nog eens vermeld in een inventaris van de Sint-Martinuskerk van 1872, weer zonder vermelding van het onderwerp. We kennen Cornelis de Vos in

de Sint-Pauluskerk als schilder van het derde paneel van de 15 Mysteriën aan onze noordelijke muur, een 'Aanbidding van de Herders' en het volgende schilderij in de reeks, 'De opdracht in de tempel'. Cornelis werd gevraagd als kopiist door Pieter Paul Rubens en wellicht verkeerde hij door dat cruciale contact in de kunstenaarskring die de opdracht van de 15 Mysteriën kreeg rond 1617. Cornelis de Vos leefde van ongeveer 1585 tot 1651 en maakte de Sorianohype in die periode volledig mee.

We zijn niet zeker dat het schilderij achter dit doek geborsteld is door Cornelis de Vos, zelfs niet dat het werk hetzelfde is als dat wat de Sint-Martinuskerk in 1828 van het dominicanessenklooster in Temse verwierf. Maar het thema van Soriano is op het lijf geschreven van de dominicanenorde en Cornelis de Vos. Misschien moeten we eindelijk samen eens kijken naar wat dit doek al de hele tijd verbergt.

Mag ik Dirk en Inès uitnodigen om samen het schilderij van Dominicus in Soriano te onthullen. Dirk Verelst is auteur, hij schreef onder meer 'Geschiedenis van volk en land van Beveren', 'Geschiedenis van Zwijndrecht en Burcht' en andere historische werken. Dirk is ons eerste contact voor de verwerving van dit schilderij en heeft ons enorm geholpen om meer informatie over het werk te traceren. Inès Ducès kent u van daarnet, ze is voorzitter van de Muziekkapel van de Sint-Pauluskerk in Antwerpen.

Alles wat we vanavond verteld hebben komt samen in dit schilderij, de afbeelding van Dominicus en de overhandiging ervan aan Lorenzo de koster, die ze geknield in ontvangst neemt. Het doek is in slechte staat, bovenaan hangt het los in het kader en er zijn meerdere kleine en grote beschadigingen. Maar wat een schoonheid en zin voor detail straalt het uit.

Beschrijving

Links staat Catharina van Alexandrië, gekleed in een prachtige mantel. Ze draagt een kroontje omdat ze een prinses is, de dochter van koning Costes. Wanneer ze achttien is, vroeg in de vierde eeuw, ontmoet ze keizer Maxentius in Alexandrië. De keizer wil Catharina als bijvrouw, maar als ze weigert omdat ze 'gehuwd is met Christus', wordt hij woest. Na een mislukt

experiment om haar met een reuzenrad te doden, nog altijd één van haar attributen, beveelt keizer Maxentius om haar te onthoofden met een zwaard.

Op het schilderij houdt Catharina het heft van het zwaard losjes vast met haar rechterhand. Een rad, al dan niet gebroken vanwege de mislukking, is op dit schilderij niet te bespeuren of het zou het tot nu ongeïdentificeerde zwarte voorwerp links onderaan moeten zijn. Haar derde attribuut, een zwierige palm, houdt ze in haar linkerhand.

Caroline ontwierp de affiche voor deze lezing en ze koos voor het gezicht van het jongetje naast Catharina als campagnebeeld. Dat deed ze niet zomaar. Het jongetje gaat gekleed in een purperen toga, een kledingstuk dat in het Romeinse Rijk was voorbehouden aan de keizer. Dat doet ons vermoeden dat het jongetje, zeg maar Maxje, erbij staat als één van de attributen van de heilige Catharina, als de kleine keizer Maxentius die Catharina niet klein kreeg. De keizer wordt al eeuwenlang gekleineerd op schilderijen en beelden van Catharina en de schilder van dit werk maakt dat duidelijk door het jongetje een paarse toga aan te trekken.

We blijven nog even bij Maxje om een bruggetje te maken naar Cornelis De Vos, als potentiële kandidaat voor het auteurschap. De Vos heeft een typische manier om een menselijk gelaat te schilderen. Die stijl vind je niet in zijn portretten, die meestal realistisch zijn, zij het lichtjes geflatteerd. Die manier van schilderen vinden we vooral terug in zijn Bijbelse en historische taferelen.

We zetten als voorbeeld onze Max even naast een engeltje op een tafereel met de god Mars of nog beter, naast één van de engeltjes die toekijken terwijl Catharina van Alexandrië op bezoek gaat bij de Heilige Familie. Dit zijn geen typische suikerzoete engelenkopjes of brave kindjes, nee hoor, het zijn stoere kinderen van De Vos, die je dikwijls nog brutaal aankijken ook.

Laat ons nu de gezichten van Catharina en Maria Magdalena eens toetsen aan de stijl van De Vos. Hij schildert vrouwengezichten, die omkranst zijn met krullend, bijna

kroezelend haar in Venetiaans blond. Dat is dat zachte Antwerpse ros, het lichtrode haar waarbij je in het schemerlicht twijfelt of het toch niet echt blond is. De uitdrukking van de gezichten is sereen.

Zowel Victoria op de overwinning van Mars als Catharina en Maria Magdalena op dit schilderij weten dat ze een bijrol hebben, die een zekere terughoudendheid vraagt. Dat zie je aan hun gezichten. Ook de Salomé van De Vos, met het afgehakte hoofd van Johannes, kijkt ons op dezelfde manier wat afstandelijk, bijna afwezig aan.

De drie hoofdfiguren op ons schilderij staan onder elkaar, Maria, Dominicus en Lorenzo. Er is een kleurverschil tussen het gelaat van Maria en haar hals. Het gelaat zelf is wat vaag, wat er kan op wijzen dat er in het verleden een wat onhandige restaurateur aan het werk is geweest. Maria houdt de afbeelding van Dominicus vast met beide handen, zodat Lorenzo ze kan aannemen en bekijken.

De schilder heeft het boek van Frangipane niet of niet goed gelezen, want het boek en de lelie staan andersom, maar de ster op het voorhoofd van Dominicus is duidelijk aanwezig als attribuut. Er verscheen bij zijn doopsel een soort ster op zijn voorhoofd en die is een symbool geworden van Sint Dominicus en van de orde die hij heeft gesticht.

De kunstschilder die dit werk maakte is een meester. Dat merk je aan de details. Kijk maar eens mee naar de handen van koster Lorenzo of die van Catharina en naar de zalfpot, het attribuut van Maria Magdalena of naar de parels die door haar haar geweven zijn, de prachtige oorbellen. Kijk naar het mooie gelaat van Lorenzo, die niet begrijpt wat hem overkomt of dat van Dominicus, met de zevenpuntige gouden ster op zijn voorhoofd, die er in 3D lijkt te schitteren.

De kanten rand van het altaarkleed, waarvan elk onderdeel minuscuul gedetailleerd werd neergezet, het kroontje met parels van Catharina.

U hoort dat we blij zijn met dit geschenk. We zullen het koesteren en de fondsen zoeken om het te restaureren, zodat

het werk in volle glorie kan bewonderd worden door onze bezoekers. We houden u op de hoogte, schrijf in voor onze nieuwsbrief en abonneer u op ons magazine Paullus voor gedetailleerd nieuws.